

BORSOS ÁRPÁD

Megyei jogú városaink¹ kulturális vonzereje*

Bevezetés

A kultúra, a művelődés intézményhálózatával, a hálózat egyes elemeivel – többkevesebb részletességgel – a geográfiának nem egy ága foglalkozik. A települések, a népesség, az innováció földrajzi és regionális kutatásának közös jellemzője, hogy egyik sem nélkülözi a kulturális és a művelődési intézmények létének, hiányának, bizonyos keretek között outputjának vizsgálatát. Az említett társadalmi jelenségegyüttest természetesen mindegyik tudományterület a maga sajátosságainak megfelelő módszerrel és mélységben veszi górcső alá, így a vizsgálatok látószögébe kerülő terület más-más jellemzője kaphat hangsúlyt.

A kultúra intézményesült rendszerei szerepelhetnek a településhierarchia-vizsgálatokban a szinteket meghatározó indikátorok között (Beluszky 2003), az urbanisztikában a településtípusokhoz rendelhető ellátási szintek meghatározásában kaphatnak szerepet (Kőszegfalvi 1997), más kutatásokban az innovációs potenciál mérésére szolgáló klaszterképző komponensek között jelennek meg (Grósz–Rechnitzer 2005). Ezeknek a – teljesség igénye nélkül kiragadott – példáknak az esetében a kiválasztott intézmény léte vagy hiánya, illetve annak végterméke (például az iskolázottság szintje) jelenik meg vizsgálandó elemként. Az urbanisztika kivételével (Kőszegfalvi 1997) az említett diszciplínák elsősorban a tudományos életre, a felső- és a középfokú oktatásra koncentrálnak, látószögükből a közösségi művelődés szinterei általában kiesnek. E tekintetben talán a színházak képeznek kivételt Beluszky Pál 2000. évi ezredfordulós hierarchiavizsgálatai óta.

Az egyes kulturális ellátórendszerek helyi, területi sajátosságainak célzott vizsgálatával egy-két esetben találkozhatunk. Nem mentes a korábbiakban megfogalmazott értéktől a geográfia meglehetősen fiatal részterülete, a kulturális földrajz sem. Az e tudományterületen hazai viszonylatban alapműnek számító munkára (Trócsányi–Tóth 2002) is igaz, hogy a magyarországi kulturális infrastruktúra történeti és földrajzi szemléletű globális bemutatásán túl elsősorban az iskolázottság, az analfabétizmus, a tudományos élet, a nyelvismeret területi sajátosságairól ad teljes körű analízist. Az utóbbi időben egyedi publikációként a magyar mozhálózat alakulásának, jellemzőinek tértudományi feldolgozásával találkozhatunk (Borsos 2004).

Meggyőződésem, hogy a teljes kulturális ellátórendszer tértudományi szemléletű feldolgozásának, a helyi, területi, regionális jellemzők bemutatásának többféle hozama is lehet. Tágíthatja a társadalomföldrajz még a közelmúltban is vitatott, önállósuló része, a

¹ A vizsgálat nem terjedt ki Érdre, tekintettel arra, hogy legfiatalabb megyei jogú városunk ezt a közjogi státust 2006. október 1-től viseli. Az időpontban, melyre a kutatás vonatkozik, „csak” város volt.

* A tanulmányt a Kovács Tibor-pályázat bírálóbizottsága publikálásra javasolta.

kulturális földrajz (Trócsányi–Tóth 2002) horizontját, kutatási módszereit, alapul vagy segédletül szolgálhat fejlesztéspolitikai célok és stratégiák megfogalmazásához, intézményi, hálózati racionalizálási lehetőségek feltárásához, társtudományok (a szociológia) számára célzott kutatások inspirálója lehet.

Jelen tanulmányban – mely egy kiterjedtebb kutatás részét képezi – megyei jogú városaink kulturális potenciáljának mérésére teszünk kísérletet a leghagyományosabb intézmények (könyvtár, múzeum, színház) tevékenységét reprezentáló statisztikai mutatók segítségével. Nem az egyes teljesítmények, produkciók szakmai értékét kívánjuk mérni, minősíteni. A felhasználói oldal magatartása (látogatás, kölcsönzés) felől közelítve a vizsgált települések intézményhálózatának vonzó-, illetve kisugárzóerejére próbálunk következtetni. Kísérletet teszünk a hatóerőben tapasztalható különbségek érzékeltetésére, rangsor felállítására, illetve a jelenségek tipizálására.

A vizsgálat alapját a 2004. évi ágazati adatszolgáltatás interneten elérhető adatai, illetve a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által a kutatás céljára rendelkezésre bocsátott adatállomány képezte.

Az összevetést, a rangsorolást megalapozó számításokat az egyes természetes mutatók abszolút értékére alapozva végeztem, tekintettel arra, hogy a szóban forgó megyei jogú városokban működő intézmények többsége vagy törvény erejénél fogva (megyei múzeum, megyei könyvtár) vagy egyéni jellegzetességekből fakadóan (színház, bábszínház, szabadtéri játékok) a helyben lakók igényeinek kielégítésén túl vonzaskörzetre, megyére kiterjedő, esetenként azt is meghaladó funkciókat is ellát. A kiterjedtebb területi hatást ebből fakadóan eleve feltételeztem. Emiatt a település lélekszáma irrelevánsnak tekinthető. Ezért mellőztem az egyébként szokásos megközelítést, az ezer lakosra vetített mutatók használatát, elemzését.

Múzeumok, muzeális intézmények

A történelem előtti és a történelmi korok legkülönbözőbb lenyomatait gyűjtő, őrző, bemutató intézmények jellegzetessége, hogy székhelyük határait meghaladó missziójuk a legkézenfekvőbb. Legalább olyan mértékben hordoznak üzenetet a locus határain kívüli népesség számára, mint amennyire helyi identitást erősítő funkciójuk van. Az irántuk megmutatózó, örökösen megújuló érdeklődésnek éppen ez a titka. Kisugárzásuk és vonzerejük nem szorul különösebben magyarázatra. Azonban ennek az erőnek a mértéke – mely általában a látogatottságban manifesztálódik – nagyon eltérő területi jellegzetességeket mutat. A különbségeknek lehetnek szakmai okaik, de magyarázhatók objektív tényezőkkel, az adott település vagy térség történelmi múltjával vagy e múlt pillanatnyi feltártságával (feltáratlanságával) egyaránt.

Az ágazati adatszolgáltatás szerint Magyarországon 2004-ben 377 településen 792 múzeumi egység (muzeális intézmény) volt. Jellegük, gyűjtőkörük meglehetősen nagy szóródást mutat. Ugyanúgy e körbe sorolják be a Magyar Nemzeti Múzeumot Budapesten a maga 1 millió 220 ezres leltári állományával, a 76 relikviát birtokló Nagy Lajos Emlékiállítás Apostagon, valamint bármely, saját leltári tulajdonnal nem rendelkező kiállítóhelyet, például a Kálmán Imre Emlékmúzeumot Siófokon az évi ötezres látogatószámával.

Mint általában a kultúra valamennyi szegmensében, a múzeumok esetében is határozottan jelentkezik a főváros-centrikusság (1. táblázat).

1. táblázat

A múzeumok, muzeális intézmények száma és jellemző adatai településtípusonként, 2004

Településtípus	Intézményszám	Műtárgyállomány	Kiállítás szám	Látogatószám
Főváros	100	16 912 392	557	4 032 788
Megyei jogú város	172	14 752 786	728	2 558 705
Város	294	6 394 611	1 145	3 028 854
Község	226	194 253	326	2 274 782
<i>Összesen</i>	<i>792</i>	<i>38 254 042</i>	<i>2 756</i>	<i>11 895 129</i>

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és Dobó István Vármúzeum.

Az intézmények 12,6%-a (100 múzeum) Budapesten, 23,6%-a (172 múzeum) a megyei jogú városokban koncentrálódott.² Még erőteljesebben érzékelhető ez a műtárgyak esetében, melyeknek 44,2%-a leltár szerint fővárosi intézmény tulajdona, s 38,6%-uk lelhető fel megyei jogú városban. E túlsúlyt az állam (az önkormányzatok) által alapított gyűjtemények esetében konzerválja, illetve tovább generálja a szaktörvény, mely országos gyűjtőkörrel 13 fővárosi intézményt jogosít fel, szakmai értelemben lefedve a kulturális javak teljes körét. A megyei múzeumok gyűjtőköréről az adott megyét és az abban található megyei jogú várost jelöli meg. Tekintettel a leletek, rekvizitumok esetében létező szakmai értékhierarchiára, az országos múzeumok primátusa nyilvánvaló.

Az egyes megyei jogú városok között a muzeális intézmények számában, jellegében, műtárgyállományában, a rendezett kiállítások mennyiségében meglehetősen nagy különbségek mutatkoznak. Minden bizonnyal ezzel is összefügg látogatottságuk mértéke (2. táblázat). A legkifejezőbb Dunaújváros példája. A rendkívül magas, egymilliót meghaladó műtárgyállománnyal rendelkező helytörténeti múzeumnak alig több mint 12 ezer látogatója volt.

Milyen valóság rejtőzik a számok mögött? A legdifferenciáltabb és legsokszínűbb múzeumegyüttes Pécsen található. Nagykanizsa csupán egyetlen, a Zala Megyei Múzeumi Igazgatóság részeként működő városi múzeummal rendelkezik. Az átlagot lényegesen meghaladja Székesfehérvár, Sopron és Miskolc intézményeinek száma. Csupán az intézmények számából – analitikus vizsgálat nélkül – perdöntő értékítéletet alkotni nem lenne célszerű, hiszen a rögzített állapot a legkülönbözőbb jellegű integráció eredménye is lehet, de tükrözheti a fenntartók, alapítók státusának (állam, önkormányzat, magán-személy, egyház stb.) sokszínűségét is.

² A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma adatbázisában (<http://istar.nkom.hu>) a vizsgálat időpontjában fellelhető hibás adatokat a Dobó István Múzeumtól kapott információk alapján korrigáltam.

2. táblázat

A megyei jogú városok lakónépessége és múzeumainak jellemző adatai, 2004

Megyei jogú város	A lakónépesség	Az intézmények	A műtárgyak	A kiállítások	A látogatók
	száma				
Békéscsaba	65 710	5	241 906	29	45 223
Debrecen	204 722	7	1 107 410	39	197 177
Dunaújváros	52 142	4	1 394 711	18	15 543
Eger ^{a)}	56 458	9	455 483	20	509 159
Győr	128 571	9	215 913	53	83 211
Hódmezővásárhely	48 013	4	90 581	26	18 603
Kaposvár	68 077	3	1 373 977	20	16 990
Kecskemét	107 665	11	966 158	58	71 362
Miskolc	177 809	15	869 465	62	82 800
Nagykanizsa	51 252	1	477 336	3	3 953
Nyíregyháza	116 540	5	462 339	46	142 516
Pécs	157 659	24	1 542 452	56	561 075
Salgótarján	43 681	2	43 382	17	22 654
Sopron	56 257	17	150 601	39	176 823
Szeged	162 586	10	744 107	31	145 298
Székesfehérvár	101 778	17	1 421 826	60	96 259
Szekszárd	35 008	4	211 785	16	61 952
Szolnok	76 604	4	1 246 349	17	31 455
Szombathely	80 530	8	791 662	34	69 830
Tatabánya	71 626	3	160 009	27	15 160
Veszprém	61 470	7	553 350	28	110 744
Zalaegerszeg	62 148	3	231 984	29	80 918
<i>Összesen</i>	<i>1 986 306</i>	<i>172</i>	<i>14 752 786</i>	<i>728</i>	<i>2 558 705</i>

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és Dobó István Vármúzeum.

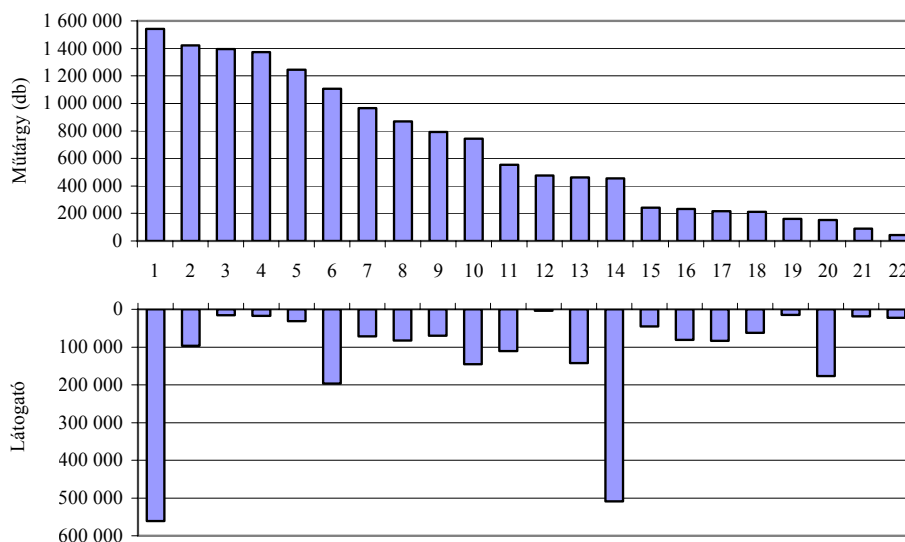
a) Vö. a 2. lábjegyzettel.

A műtárgyak mennyiségét tekintve Pécs pozíciója kimagasló, ott akkumulálódott a megyei jogú városokban fellelhető múzeumi értékek több mint 10%-a. Némileg marad csak mögötte Székesfehérvár, Dunaújváros, Kaposvár, de a Szolnokon, Debrecenben felhalmozódott tárgyi anyag is jelentős. Az ellenpólust Salgótarján és Hódmezővásárhely testesíti meg 50, illetve 100 ezer darabszám alatti gyűjteményével.

A vizsgálat évében a legtöbb kiállítást Miskolcon, Székesfehérváron és Pécsen rendezték, a legkevesebbet Nagykanizsán, az utóbbiak közül egy a Dél-Zala történelmi múltját bemutató állandó kiállítás. E két tényező (a műtárgyak mennyisége, a rendezett kiállítások száma) tekinthető annak a potenciálnak, mely a helyi és nem helyi lakosok érdeklődését felkelti.

A vonzerőt egyértelműen reprezentáló mutató a látogatottság. Kiugró mutatóval Pécs (561 075 fő) és Eger (509 159 fő) áll a rangsor elején, mögöttük sokkal kisebbel Debrecen (197 177 fő), illetve Sopron (176 823 fő). Az első két helyezett település muzeális intézményeinek vonzerejéről tanúskodik, hogy az ott realizálódott látogatószám a megyei jogú városok összesenének 21,9, illetve 19,9%-át teszi ki, a közvetlenül utánuk következőhöz viszonyítva pedig annak majdnem háromszorosa. A két meghatározó jelentőségű faktor (műtárgyszám, látogató) települések és egymás közötti különbségeit jól érzékelteti az 1. ábra.

1. ábra

A műtárgy- és látogatószám a megyei jogú városok múzeumaiban, 2004

Jelmagyarázat: 1=Pécs, 2=Székesfehérvár, 3=Dunaújváros, 4=Kaposvár, 5=Szolnok, 6=Debrecen, 7=Kecskemét, 8=Miskolc, 9=Szombathely, 10=Szeged, 11=Veszprém, 12=Nagykanizsa, 13=Nyíregyháza, 14=Eger, 15=Békéscsaba, 16=Zalaegerszeg, 17=Győr, 18=Szekszárd, 19=Tatabánya, 20=Sopron, 21=Hódmezővásárhely, 22=Salgótarján.

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

Könyvtárak

A megyei jogú városokban a 2004-ben működő könyvtárak szakmai státusuk, feladatuk, fenntartói hovatartozásuk szerint a múzeumokéhoz hasonló változatosságot mutatnak. A különbségek részben az állami feladatellátás munkamegosztásából, részben az egyes városokba települt intézmények jellegéből fakadnak. A szaktörvény (CXL/1997. tv.) a helyi önkormányzatok számára csak a könyvtári ellátás biztosítását írja elő kötelező feladatként. Intézményfenntartási kötelezettséget csupán a megyei és a fővárosi önkormányzat számára rögzít. Az érintettek e kötelezettségüknek általában közigazgatási székhelyükön tesznek eleget, ami a megyeszékhelyek és a többi megyei jogú város között már eleve különbséget teremt. A megyei könyvtárak ugyanis a többi települési (városi, városrészi, községi) könyvtártól eltérően speciális feladatokat is ellátnak. A másik jelentős differenciáló tényező a tudományos élet, illetve a felsőoktatás intézményeinek jelenléte vagy hiánya.

Megyei jogú városainkban a statisztikai adatszolgáltatási rendszerben megkülönböztetett 13 típusból a vizsgált esztendőben 10 fellelhető.³ Települési könyvtár (a megyeszékhelyeken megyei könyvtár) valamennyi városban van. A Magyar Tudományos Aka-

³ Az ágazati adatszolgáltatás szerinti típusok: 01 települési, megyei, fővárosi könyvtár; 02 települési, városi könyvtár; 03 települési, városrészi könyvtár; 04 települési, községi könyvtár; 05 települési könyvtár ellátóközpontja; 06 országos szakkönyvtár; 07 MTA-szakkönyvtár; 08 egészségügyi szakkönyvtár; 09 egyéb szakkönyvtár; 10 felsőoktatási könyvtár; 11 munkahelyi könyvtár; 12 nemzeti könyvtár; 13 egyéb könyvtár.

démia szakkönyvtárával csak Pécs, Békéscsaba, Szeged, Győr, Sopron és Debrecen büszkélkedhet. Nincs munkahelyi könyvtár Sopronban, Szekszárdon, Tatabányán, Zalaegerszegen. Hódmezővásárhelyen semmilyen szakkönyvtárat nem rögzít az adatszolgáltatás.

A hazai könyvtárak (3610) 7,3%-a, a szolgáltatóhelyek/fiókkönyvtárak (5190) 18,5%-a koncentrálódott a megyei jogú városokban, itt kezelték a közkönyvtárakban őrzött nemzeti könyvvagyont 24,8%-át (Budapesten 44,5%). Ezen állomány (28,3 millió kötet) zöme, 46,2%-a felsőoktatási, 31,4%-a települési (megyei, városi, városrészi), 6,3%-a MTA-szakkönyvtári állományban volt.

Az eltérések a hálózat strukturáltságában, könyvállományában, regisztrált olvasóinak, kölcsönzött kötetekinek számában meglehetősen nagyok, 3–6-szoros arányokat mutatnak (3. táblázat).

3. táblázat

A könyvtárak jellemző adatai a megyei jogú városokban, 2004

Megyei jogú város	A kötetek	A regisztrált olvasók	A kölcsönzött kötetek
	száma		
Békéscsaba	398 447	20 097	293 702
Debrecen	6 871 948	73 469	1 313 711
Dunaújváros	267 854	15 546	181 932
Eger	883 696	24 187	434 315
Győr	1 516 203	37 675	668 197
Hódmezővásárhely	353 046	8 439	182 791
Kaposvár	814 266	23 145	429 246
Kecskemét	1 018 170	49 787	589 159
Miskolc	2 057 239	37 356	890 915
Nagykanizsa	414 186	11 970	150 206
Nyíregyháza	1 045 731	30 423	467 915
Pécs	2 748 205	61 320	1 139 734
Salgótarján	553 871	19 266	224 303
Sopron	672 354	10 275	257 425
Szeged	2 812 904	54 098	919 431
Székesfehérvár	981 561	38 350	847 649
Szekszárd	556 407	13 067	375 247
Szolnok	1 036 738	36 444	630 005
Szombathely	1 054 218	24 162	692 258
Tatabánya	511 307	17 947	318 546
Veszprém	980 710	25 206	278 614
Zalaegerszeg	770 515	21 993	381 718
<i>Összesen</i>	<i>28 319 576</i>	<i>654 222</i>	<i>11 667 019</i>

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

Kiugróan magas, hatmillió feletti a Debrecenben koncentrálódott közkönyvtári anyag. Tekintélyes része, 80%-a a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtáráé, amely az ország második legnagyobb gyűjteménye. A hasonló státusú és a tudományos életben közel azonos rangú városokhoz viszonyítottan is kimagasló kötetszám – mint az utóbbi időben az elnevezéséből is kitűnik – abból fakad, hogy az intézmény 1952-ig visszamenően az Országos Széchenyi Könyvtár mellett a kötelezpéldányokat is befogadó hely. Gyűj-

teménynagysága okán önálló második csoportot képez kétmillió feletti kötetszámával Szeged, Pécs és Miskolc. Ez utóbbi kivételével a másik két nagyvárosban fellelhető állomány több mint 60%-a felsőoktatási intézmény könyvtárában volt. A sort Hódmezővásárhely, illetve Dunaújváros zárja.

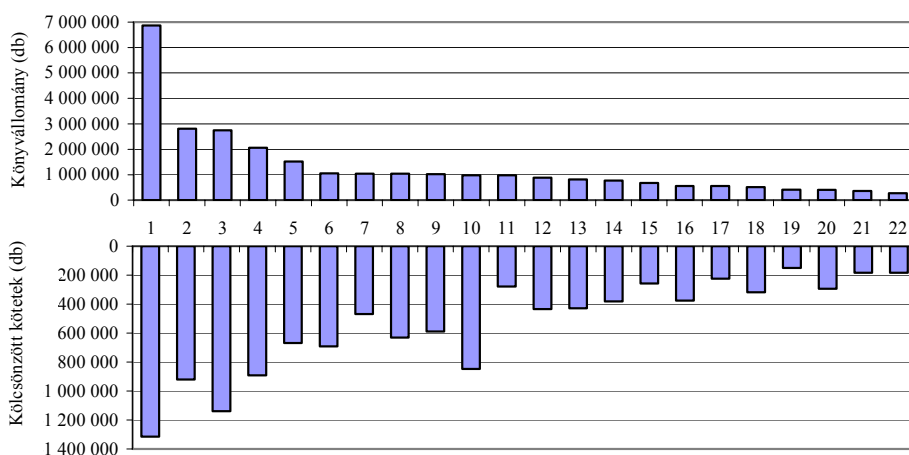
A három vidéki, nagy történelmi múltú felsőoktatási centrumban (Debrecenben, Pécsen, Szegeden) iratkozott be könyvtárba a legtöbb olvasó. Pécsen az olvasók több mint felét (55%-át), Debrecenben 47, Szegeden 36%-át a felsőoktatásban regisztrálták.

A kölcsönzött könyvtári dokumentumok mennyiségében szintén Debrecen áll az élen, megelőzve Pécsen s a kissé leszakadó Szegedet. Jó még Miskolc pozíciója. A 6–8. helyet elfoglaló Szombathelyen, Győrben és Szolnokon viszont a listavezetők kölcsönzésének már csak a felét regisztrálja az adatszolgáltatás. A rangsor 15. helyétől lejjebb, az utolsó egyharmadban az évi 300 ezres dokumentumhasználatot sem érik el.

Az egyes városok közötti különbséget, a könyvtári állomány hasznosulásának minőségét, distanciáit a 2. ábra mutatja be.

2. ábra

A könyvállomány és a kölcsönzött kötetek száma a megyei jogú városokban, 2004

Jelmagyarázat: 1=Debrecen, 2=Szeged, 3=Pécs, 4=Miskolc, 5=Győr, 6=Szombathely, 7=Nyíregyháza, 8=Szolnok, 9=Kecskemét, 10=Székesfehérvár, 11=Veszprém, 12=Eger, 13=Kaposvár, 14=Zalaegerszeg, 15=Sopron, 16=Székszárd, 17=Salgótarján, 18=Tatabánya, 19=Nagykanizsa, 20=Békéscsaba, 21=Hódmezővásárhely, 22=Dunaújváros.

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A differenciált intézményi háttér ellenére megkockáztatható az értékítélet: ha eltérő mértékben is, de valamennyi megyei jogú város ellát területi funkciót – függetlenül attól, hogy megyei könyvtár székhelye-e vagy sem. A közigazgatási határokat átlépő tevékenység a gyűjtemények nagysága és a jellegzetes egyéni gyűjtőkör okán – mert ilyen szinte valamennyi nagyváros esetében tapasztalható – részben a könyvtárközi kölcsönzések következtében, részben felsőoktatási könyvtáraikban a nem helyben lakó hallgatók révén feltételezhető. E funkció térbeli irányultsága, mértéke, terjedelme azonban csak a beiratkozott olvasók, illetve a tényleges használók lakhelyére irányuló célzott vizsgálat alapján lenne mérhető. Esetünkben a használat gyakoriságából csak feltételezhető az erősebb vagy gyengébb kisugárzó hatás.

Színházak

Megyei jogú városaink közül 2004-ben háromban (Hódmezővásárhelyen, Salgótarjánban, Nagykanizsán) nem működött semmiféle (hagyományos, báb, kamara, alternatív, szabadtéri) színház. E települések lakosságának igényét a művelődési központjukban rendezett előadások, illetve a környező játszóhelyekre indított színházbuszjáratok segítségével elégítették ki.

4. táblázat

A megyei jogú városok színházainak jellemző adatai, 2004

Megyei jogú város	A színházak	A játszó- helyek	Összes		Ebből: saját megyében	
	száma		előadás	látogató	előadás	látogató
Békéscsaba	1	1	201	60 987	201	60 987
Debrecen	2	5	804	143 032	765	132 249
Dunaújváros	1	2	159	28 589	104	11 236
Eger	2	3	352	84 773	331	80 774
Győr	3	4	670	187 689	611	168 447
Hódmezővásárhely	–	–	–	–	–	–
Kaposvár	1	2	186	69 336	180	66 490
Kecskemét	2	5	564	111 812	524	104 389
Miskolc	2	6	757	209 606	699	200 824
Nagykanizsa	–	–	–	–	–	–
Nyíregyháza	1	3	392	113 314	366	102 654
Pécs	4	11	687	163 125	573	135 339
Salgótarján	–	–	–	–	–	–
Sopron	2	2	167	55 232	157	52 181
Szeged	4	5	427	134 701	416	133 714
Székesfehérvár	1	2	289	82 842	249	69 013
Szekszárd	1	1	83	9 486	70	5 731
Szolnok	1	3	289	101 167	275	96 794
Szombathely	1	2	207	29 343	189	26 471
Tatabánya	1	2	102	29 284	80	20 049
Veszprém	3	7	668	180 920	563	156 350
Zalaegerszeg	4	5	286	104 403	278	102 479
<i>Összesen</i>	<i>37</i>	<i>71</i>	<i>7 290</i>	<i>1 899 641</i>	<i>6 631</i>	<i>1 726 171</i>

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A legszélesebb választékot Pécs, Szeged, Zalaegerszeg (4–4), valamint Győr és Veszprém (3–3 színház) nyújtotta. Mögöttük csak statisztikai értelemben maradt el Miskolc. A város Nemzeti Színháza ugyanis öt különböző típusú befogadói élményt volt képes kiszolgálni Játékszínével, Csarnok-, Kamara-, Nagy- és Nyári Színházával. Pécsen, Kecskeméten, Miskolcon, Szegeden, Győrben, Debrecenben, Egerben, Veszprémben és Zalaegerszegen bábszínház is, Szombathelyen viszont csak bábszínház fogadta a közönséget. Nemzetiségi színház két helyen, Pécsen (Horvát Színház) és Szekszárdon (Német Színház – Deutsche Bühne Ungarn) működött.

Két kivétellel (békéscsabai Jókai Színház és Győri Nemzeti Színház) valamennyi társulat tartott saját megyéjén kívül is előadásokat. A Győri Balett a főváros mellett csupán

hat várost tüntetett ki, összesen 45 fellépéssel (Pécset, Debrecent, Tatabányát, Szolnokot, Veszprémet, Zalaegerszeget).

A rurális térségekben 316 községi előadást tartottak. Ebből megyei jogú városhoz kötődő társulat fellépése volt 250, zömük (197) bábszínházi produkció. A legtöbbet (23 előadás) – a megyéből ki sem mozdulván – a békéscsabai színház játszotta a falvakban. A pécsi Horvát Színház 21 községi fellépése Baranya, Bács-Kiskun, Somogy és Vas megye között oszlott meg.

Az egyes városok produkcióinak számát, látogatottságát a 4. táblázat mutatja be.

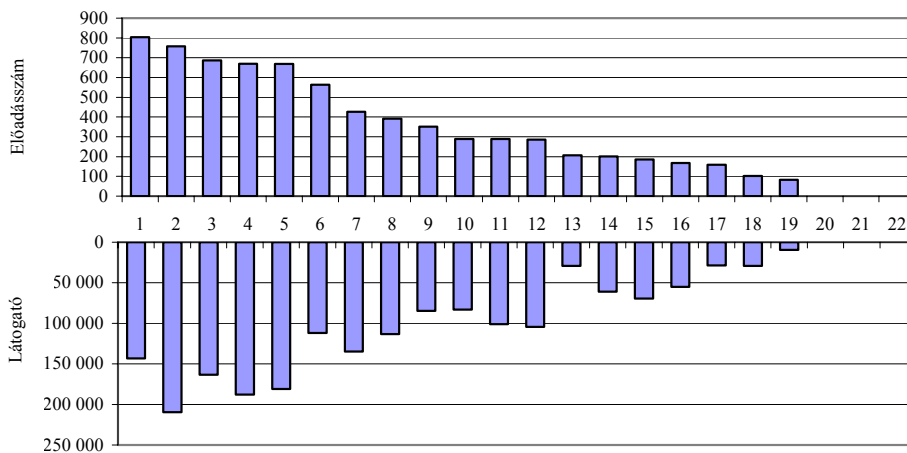
A legtöbb előadás a debreceni székhelyű színházakhoz fűződik, 54%-uk azonban báb-előadás volt. A rangsorban Miskolc, majd Pécs és Veszprém következik. Közülük a legutóbbi előadásszerkezetében a bábműsorok aránya meghaladja az 50%-ot.

A legnagyobb érdeklődés a miskolci produkciók iránt mutatkozott (209 606 néző). Megyénkön kívül a pécsi (27 786 néző), a veszprémi (24 570 néző) és a győri (19 242 néző) művészek iránti igény volt a legmagasabb, a legalacsonyabb pedig a szegedieké iránt (11 előadás, 987 néző). Úgy tűnik, Szegednek az országhatáron is túlterjedő vonzereje a nagy hagyományokkal rendelkező szabadtéri játékokban rejlik (13 előadás, 37 716 néző).

Az előadások és látogatók számának intézmények közötti differenciáit és arányait a 3. ábra szemléletesen mutatja be.

3. ábra

A színházi előadások és a nézők száma a megyei jogú városokban, 2004

Jelmagyarázat: 1=Debrecen, 2=Miskolc, 3=Pécs, 4=Győr, 5=Veszprém, 6=Kecskemét, 7=Szeged, 8=Nyíregyháza, 9=Eger, 10=Székesfehérvár, 11=Szolnok, 12=Zalaegerszeg, 13=Szombathely, 14=Békéscsaba, 15=Kaposvár, 16=Sopron, 17=Dunaújváros, 18=Tatabánya, 19=Szekszárd, 20=Hódmezővásárhely, 21=Salgótarján, 22=Nagykanizsa.

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

Összegzés

Az összegző minősítést a leginkább reprezentatív mutatók (a muzeális értékek állománya, a könyvtári kötetek, a színházi előadások száma, a múzeumi, színházi látogatók, a kölcsönzött kötetek száma) alapján végeztem el. Minden egyes mutatóhoz indexet rendeltem, mely nem más, mint a közöttük fellelhető legmagasabb érték (ez lesz a 100%)

alapján számított százalékos arány. A végső pozícióindex az egyes mutatóindexek számtani közepe (5. és 6. táblázat).

Tekintettel az egyes városok esetenként nagyon eltérő jellemzőire (történelmi múlt, földrajzi fekvés, gazdasági háttér, a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerep, a központi funkciók eltérő koncentrációja stb.) a végső típuscsoportok kialakításához a mutatókat két szegmensre elkülönítve vizsgálom. Az egyikben a vonzerő tárgyi alapját, az érdeklődést, a kulturális szolgáltatás iránti igényt felkeltő elemeket értékelem (muzeális műtárgyak, könyvtári kötetek koncentrációja, színházi előadások száma) (5. táblázat). A másikban a kisugárzó/vonzó erőt reprezentáló, fogyasztói érdeklődést bemutató teljesítménymutatókat (múzeumi látogatók, kölcsönzött könyvtári kötetek, színházi nézők) (6. táblázat).

Az 5. táblázatból eléggé egyértelműen kitűnik, hogy a felhalmozódott értékek mennyisége szempontjából Debrecen, Pécs, Miskolc vezető pozíciója megkérdőjelezhetetlen. *Debrecen* a vizsgált három területből kettőben (könyvtár, színház) a legmagasabb kínálattal rendelkezik. *Pécs* a muzeális értékek magas fokú koncentrációjával, színházi életének sokoldalúságával és jelentős mennyiségi kínálatával, valamint harmadik legnagyobb könyvtári gyűjteményével biztosítja helyét az élvonalban. *Miskolc* közepes muzeális gyűjteményével, magas könyvtári, valamint második legnagyobb – tartalmában változatos – színházi előadás-kínálatával került a harmadikként az élmezőnybe.

5. táblázat

A megyei jogú városok gyűjteményi anyagának, színházainak jellemző adatai és potenciálindexei, 2004

Megyei jogú város	A múzeumi mútárgyak	A könyvtári kötetek	A színházi előadások	A múzeumi mútárgyak	A könyvtári kötetek	A színházi előadások	Potenciál- index (számtani közép)
	száma			pozícióindexe, %			
Debrecen	1 107 410	6 871 948	804	71,8	100,0	100,0	90,6
Pécs	1 542 452	2 748 205	687	100,0	40,0	85,4	75,1
Miskolc	869 465	2 057 239	757	56,4	29,9	94,2	60,1
Kecskemét	966 158	1 018 170	564	62,6	14,8	70,1	49,2
Székesfehérvár	1 421 826	981 561	289	92,2	14,3	35,9	47,5
Szeged	744 107	2 812 904	427	48,2	40,9	53,1	47,4
Veszprém	553 350	980 710	668	35,9	14,3	83,1	44,4
Szolnok	1 246 349	1 036 738	289	80,8	15,1	35,9	43,9
Kaposvár	1 373 977	814 266	186	89,1	11,8	23,1	41,4
Győr	215 913	1 516 203	670	14,0	22,1	83,3	39,8
Dunaújváros	1 394 711	267 854	159	90,4	3,9	19,8	38,0
Nyíregyháza	462 339	1 045 731	392	30,0	15,2	48,8	31,3
Szombathely	791 662	1 054 218	207	51,3	15,3	25,7	30,8
Eger	455 483	883 696	352	29,5	12,9	43,8	28,7
Zalaegerszeg	231 984	770 515	286	15,0	11,2	35,6	20,6
Békéscsaba	241 906	398 447	201	15,7	5,8	25,0	15,5
Sopron	150 601	672 354	167	9,8	9,8	20,8	13,4
Nagykanizsa	477 336	414 186	–	30,9	6,0	–	12,3
Szekszárd	211 785	556 407	83	13,7	8,1	10,3	10,7
Tatabánya	160 009	511 307	102	10,4	7,4	12,7	10,2
Hódmezővásárhely	90 581	353 046	–	5,9	5,1	–	3,7
Salgótarján	43 382	553 871	–	2,8	8,1	–	3,6

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A második csoportba sorolódó városok vagy mindhárom mutatóban átlag körüli értékkel pozicionáltak magukat, mint *Szeged*, vagy egyes területen magas vagy kiugró mutatójukat másutt tapasztalható alacsony rontja le, például *Kecskemét*, *Székesfehérvár*. Az e csoportba sorolhatóság határán mozog *Dunaújváros*, melyet csupán hatalmas elemszámú, jobbára helytörténeti vonatkozású, de meglehetősen alacsony érdeklődést keltő gyűjteménye húzna fel erre a szintre, ezért helye – megítélésünk szerint – eggyel lejjebb van. A harmadik csoportba tartoznak a dominánsan alacsony mutatójú települések, melyek egy-egy területen magasabb értékkel bírnak: *Dunaújváros*, *Győr*, *Eger*, *Szolnok*, *Kaposvár*, *Nyíregyháza*, *Szombathely*, *Veszprém*. A feltételek oldaláról a negyedik csoportot azok a városok képezik, melyeknek valamennyi mutatója alacsony: *Békéscsaba*, *Sopron*, *Tatabánya*, *Szekszárd*, *Zalaegerszeg*. Az ötödik csoport tagjai alacsony mutatókkal és intézményhiánnyal jellemezhetők. Idetartozik a színházzal nem rendelkező *Hódmezővásárhely*, *Salgótarján* és *Nagykanizsa*.

A kimutatható vonzerő, a látogatói-felhasználói adatokkal megjeleníthető teljesítmény szempontjából (6. táblázat) Pécs a vezető, a második blokkot Debrecen és Miskolc alkotja, majd Eger, Szeged és Győr következik, közel azonos értékkel, szintén egy csoportot képezve.

6. táblázat

A vizsgált intézmények teljesítménye és vonzerőindexe, 2004

Megyei jogú város	A múzeumi látogatók	A kölcsönzött kötetek	A színházi látogatók	A múzeumi látogatók	A kölcsönzött kötetek	A színházi látogatók	Vonzerő-index (számtani átlag)
	száma			pozícióindexe, %			
Pécs	561 075	1 139 734	163 125	100,0	86,8	77,8	88,2
Debrecen	197 177	1 313 711	143 032	35,1	100,0	68,2	67,8
Miskolc	82 800	890 915	209 606	14,8	67,8	100,0	60,9
Eger	509 159	434 315	84 773	90,7	33,1	40,4	54,8
Szeged	145 298	919 431	134 701	25,9	70,0	64,3	53,4
Győr	83 211	668 197	187 689	14,8	50,9	89,5	51,7
Veszprém	110 744	278 614	180 920	19,7	21,2	86,3	42,4
Székesfehérvár	96 259	847 649	82 842	17,2	64,5	39,5	40,4
Nyíregyháza	142 516	467 915	113 314	25,4	35,6	54,1	38,4
Kecskemét	71 362	589 159	111 812	12,7	44,8	53,3	37,0
Szolnok	31 455	630 005	101 167	5,6	48,0	48,3	33,9
Zalaegerszeg	80 918	381 718	104 403	14,4	29,1	49,8	31,1
Szombathely	69 830	692 258	29 343	12,4	52,7	14,0	26,4
Sopron	176 823	257 425	55 232	31,5	19,6	26,4	25,8
Kaposvár	16 990	429 246	69 336	3,0	32,7	33,1	22,9
Békéscsaba	45 223	293 702	60 987	8,1	22,4	29,1	19,8
Szekszárd	61 952	375 247	9 486	11,0	28,6	4,5	14,7
Tatabánya	15 160	318 546	29 284	2,7	24,2	14,0	13,6
Dunaújváros	15 543	181 932	28 589	2,8	13,8	13,6	10,1
Salgótarján	22 654	224 303	–	4,0	17,1	–	7,0
Hódmezővásárhely	18 603	182 791	–	3,3	13,9	–	5,7
Nagykanizsa	3 953	150 206	–	0,7	11,4	–	4,0

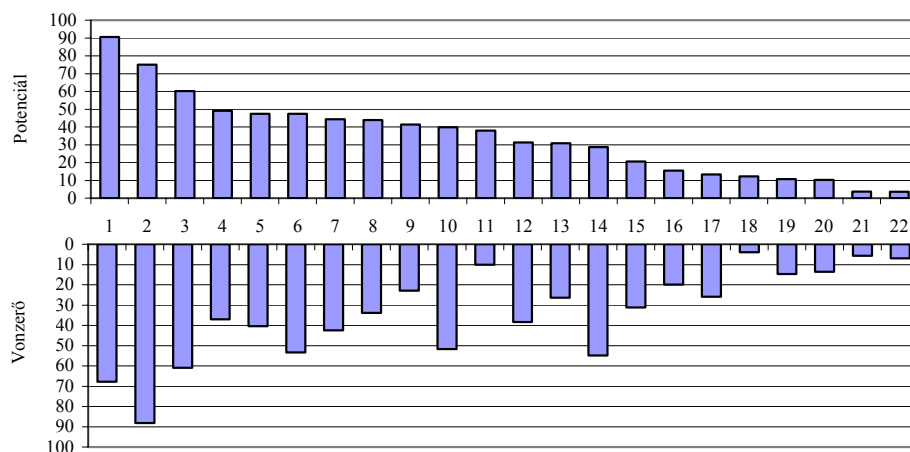
Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A muzeális értékek látogatottságában *Pécs* (Eger kivételével) kiugróan megelőzi valamennyi riválisát, a könyvtári forgalomban csupán 14%-kal marad el a vezető *Debrecen*től, színházi produkcióinak látogatottságában is negyedik a rangsorban úgy, hogy megyén kívüli produkciói iránt a legnagyobb az érdeklődés. *Debrecen* a már többször kiemelt vezető könyvtári pozíciója mellett a harmadik leglátogatottabb muzeális gyűjteménnyel rendelkezik, színházi területen az előkelő ötödik helyet vívta ki magának. *Miskolc* színházi produkciói által keltett érdeklődésben áll az élen, könyvtárforgalma a negyedik, múzeumainak látogatottsága – a magas éves kiállításszám ellenére – átlag alatti. *Eger* vonzerejét a többször említett múzeumi élete emeli ki, másik két vizsgált területen a középmezőnybe sorolódik. *Győr* balett-társulatának országos kisugárzása a döntően meghatározó tényező, bár könyvtári mutatója is a rangsor első harmadában található. *Szeged* hatodik helyét élvonalhoz közeli könyvtárhasználata, átlagnál magasabb színházi mutatója alapozza meg. Esetükben a komplex kulturális vonzerő országos volta nagy biztonsággal megállapítható.

Az ellenpólust, a „leszakadó” mezőnyt *Békéscsaba*, *Szekszárd*, *Tatabánya*, *Dunaújváros*, *Hódmezővásárhely*, *Salgótarján* és *Nagykanizsa* képviseli. Valamennyi adatuk az értéksorrend utolsó harmadában található. Esetükben az országos, bizonyos intézmények esetén akár a regionális kisugárzás is megkérdőjelezhető. E városok – nem mellékesen – az említett differenciáló tényezők (földrajzi helyzet, történelmi múlt, a lakónépesség és a központi funkciók koncentrációja stb.) „kárvallottjai” is.

4. ábra

Kulturális potenciál- és vonzerőindexek a megyei jogú városokban, 2004

Jelmagyarázat: 1=Debrecen, 2=Pécs, 3=Miskolc, 4=Kecskemét, 5=Székesfehérvár, 6=Szeged, 7=Veszprém, 8=Szolnok, 9=Kaposvár, 10=Győr, 11=Dunaújváros, 12=Nyíregyháza, 13=Szombathely, 14=Eger, 15=Zalaegerszeg, 16=Békéscsaba, 17=Sopron, 18=Nagykanizsa, 19=Szekszárd, 20=Tatabánya, 21=Hódmezővásárhely, 22=Salgótarján.

Forrás: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

A középmezőnyhöz tartozó városok sorában két típus különböztethető meg. Az első tagjai egy-egy területen az élvonalat képviselik, vagy ahhoz tendálnak, például *Sopron* múzeumainak vonzerejével, *Székesfehérvár*, *Szombathely* könyvtári szolgáltatásával,

Veszprém színházi életével, ám más adataik ettől lényegesen elmaradnak. Egy-egy területen országos kisugárzásuk is feltételezhető, Sopron esetében bizonyítottan tekinthető. A második típus, *Nyíregyháza, Kecskemét, Szolnok, Zalaegerszeg, Kaposvár* szinte mindenben a középkategóriát testesíti meg. Hatóköriük, vonzerejük megyén, régióán túlterjedő volta egyedi alkalmak esetén valószínű.

A lehetőségek, a vonzerőt megalapozó tárgyi, fizikai potenciál és a teljesítménnyel kifejezett vonzerő belső szerkezeti arányait a 4. ábra hivatott érzékeltetni.

Következtetések

A kulturális értékek koncentrációját és azok hasznosulását összevetve a következő kép rajzolódik ki:

Létezik egy mindkét elem szempontjából magas értékindexszel jellemezhető, élvonalat képező hármast (Pécs, Debrecen, Miskolc), ahol a kulturális potenciál koncentrációja és a hasznosulás is magas. E városok vonzereje, kisugárzása a legerősebb. Közülük Pécs és Debrecen – a társadalmi köztudatban is megkérdőjelezhetetlenül – évszázadok óta a fővároson kívüli magyar szellemi élet központja. Miskolc kulturális pozíciójának megerősödése, egyértelművé válása a regionális funkciókat is betöltő megyei jogú városok között a történelmi múltban gyökerező értékek (első magyar nyelvű kőszínház) kiteljesedésével, működő intézmények reorganizációjával az elmúlt évtizedek társadalmi-gazdasági változásainak eredménye.

Átlag feletti potenciál átlag feletti hasznosulása tapasztalható Szegeden, amelynek komoly történelmi, kulturális múltja szintén nem kérdőjelezhető meg. E két – mutatói alapján elkülönülő – csoport esetében az erős országos kisugárzás/vonzerő a kultúra vizsgált három területén általában érzékelhető.

A vezető városokhoz képest szerényebb potenciál jó hasznosulását példázza Győr és Eger. Ez utóbbi a kultúra területén történelmi idők óta, fizikai paramétereitől függetlenül, azt meghaladó vonzerővel és kisugárzással rendelkezett. Győr pedig a valóságos regionális központokhoz (Pécs, Debrecen, Szeged) felzárkózó nagyváros (Dövényi 2003). E két megyeszékhely esetében az általában közepesnek tekinthető országos vonzerő mellett egy-egy területen (színház, múzeum) annál erősebb hatásra lehet következtetni.

A már inkább a derékhadhoz tartozó Kecskemét és Székesfehérvár esetében a rendelkezésre álló potenciált tekintve tartalékok feltételezhetők.

A vonzerő meghaladja a potenciál szintjét a középmezőnyben Nyíregyháza, Zalaegerszeg és az e csoportba éppen csak besorolható Sopron esetében. A lehetőség és a vonzerő egyensúlyát mutatja a középmezőnyből Veszprém és Szombathely. Hatóköriük egy-egy kivételtől eltekintve jobbra megyei, de regionális is lehet.

Az alacsony mutatók birtokosai – esetenként kisebb sorrendtolódással – mindkét tekintetben Békéscsaba, Szekszárd, Nagykanizsa, Tatabánya, Hódmezővásárhely és Salgótarján. Intézményhálózatuk, ha az nem hiányos – a megyeszékhelyek esetében a törvényi kötelezettségek kivételével – jobbra helyi igényt elégít ki.

Önkéntelenül adódik a vizsgálat tapasztalatainak összevetése más típusú és célú városhierarchia-vizsgálatok eredményeivel:

Beluszky Pál településhierarchia-vizsgálataiban (Beluszky 2003) a 22 megyei jogú várost hat különböző hierarchiaszintbe sorolja be. A legfelső csoportot alkotó valóságos regionális központok (Szeged, Debrecen, Pécs) és a hiányos szerepkörű központok (Miskolc, Győr) közül az első négy – ha nem is ugyanebben a sorrendben, de vizsgálatunk tapasztalatai szerint is mindkét összetevőben – rendre az élmezőnyt képezi. Győr kulturális potenciál tekintetében hátrább helyezkedik el, ám teljesítményszintje pozícióját összességében feljavitja.

A megyeközpontok között a 6. helyre sorolt Szombathelyt mérésünkben kulturális potenciál és vonzerő tekintetében Veszprém, Székesfehérvár, Kecskemét és Szolnok megelőzi.

A hiányos szerepkörű megyeközpontok (Zalaegerszeg, Békéscsaba) a részleges megyeközpontok (Salgótarján, Szekszárd, Sopron, Tatabánya), valamint a középváros kategóriába sorolt Nagykanizsa és Dunaújváros jelen vizsgálat szerint is a rangsor utolsó harmadát képezi. Leszakadási folyamatot jelez, hogy Beluszky Pál (2005) újabb vizsgálatában Salgótarján már a középvárosi kategóriában található. Vizsgálatunk ezt kulturális vonatkozásban meg is erősíti.

Dövényi Zoltánnak az 1999-es évek második felére vonatkozó hierarchiavizsgálatához viszonyítva sincs számottevő eltérés. A különbségek között említendő, hogy a regionális központként definiált Miskolc esetében a pozícióvesztés (Dövényi 2003) a kultúra területén a vizsgált időpontban nem érzékelhető, ami következhet a két vizsgálat között eltelt majd egy évtized változásaiból, illetve a város „nehézipari centrum” időszakot követő útkeresésének eredményeiből.

Vizsgálatunkban szintén érzékelhető a megyeszékhelyek és a következő hierarchiaszint (középvárosok) között általában kimutatható szakadék (Dövényi uo.). Ellentétben viszont az 1990-es évek második felére jellemzőkkel, bizonyos megyeszékhelyek (Salgótarján, Tatabánya) pozícióvesztése – a vizsgált mutatókban tapasztalható nagy különbségek alapján – érzékelhető az utóbbi időszakban. A távolság természetesen az élvonal pozícióinak erősödéséből is fakadhat.

IRODALOM

- Beluszky Pál* (2003): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 568 pp.
- Beluszky Pál – Győri Róbert* (2004): Fel is út, le is út ... Tér és Társadalom. XVIII. évf. 1. szám. pp. 1–41.
- Pál Beluszky and Róbert Győri* (2005): A Slow Response System: The Urban Network. In: Györgyi Barta – Éva G. Fekete – Irén Kukorelli Szörényiné – Judit Timár (editors): Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 378–396.
- Borsos Árpád* (2004): A magyar mozhálózatról tértudományi megközelítésben. Tér és Társadalom. XVIII. évf. 3. sz. pp. 78–89.
- Dövényi Zoltán* (2003): Településrendszer. In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. pp. 521–562.
- Grósz András – Rechnitzer János* (szerk. 2005): Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon. MTA RKK, Pécs–Győr, 305 p.
- Horváth Gyula – Rechnitzer János* (2004): A vezető magyar városok innovációs kapacitása és fejlesztési elképzelései. MTA RKK NYUTI Közleményei 156. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, 142 p.

Kőszegfalvi György (1997): Urbanisztika. Urbanizáció – Városfejlődés. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Pécs, 208 p.

Trócsányi András – Tóth József (2002): A magyarság kulturális földrajza II. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 363 p.

Magyar statisztikai évkönyv 2004. <http://portal.ksh.hu>

Turisztikai statisztikai évkönyv 2004. KSH, Bp.

<http://istar.nkom.hu>

Kulcsszavak: funkcionális településhierarchia, kulturális potenciál, kulturális vonzóerő, kulturális kisugárzóerő, megyei jogú városok, múzeum, könyvtár, színház.

Resume

The study examines the cultural weight and importance of towns with county rights based on statistical data representing the activities of three classic institutions (library, museum, theatre). Instead of measuring and rating the professional value of individual institutions and productions, from the angle of user side attitude (attendance, publications borrowed) it tries to judge the attractiveness and aura of the institutional network of settlements examined. Relying on natural statistical indicators used in each specific field, it attempts to present the (local, county, regional and national) differences in attractiveness or aura, to set up rankings and classify phenomena. Experiences in the paper are compared to the results of functional hierarchy researches on towns.

Megjelent a Magyar statisztikai zsebkönyv 2006

Ez a kis formátumú zsebkönyv minden évben az első olyan részletes, minden témakört felölelő statisztikai adatgyűjtemény, amelyből a felhasználók tájékozódhatnak az ország előző évi társadalmi és gazdasági folyamatainak az alakulásáról. Idén megújult külsővel és szerkezetben jelenik meg. Módszertani megjegyzései segítik a számok értelmezését, a tájékozódást pedig számos grafikon támogatja. Az adatokat 9 fejezetre tagolva mutatja be:

1. Összefoglaló adatok
2. Népeség, népmozgalom
3. Társadalom
4. Általános gazdasági mutatók
5. Gazdasági ágazatok
6. Környezet
7. Regionális adatok
8. Nemzetközi adatok
9. Országgyűlési és önkormányzati választások Magyarországon

A zsebkönyv magyar és angol nyelvű.

A magyar nyelvű kiadvány ára: 2000 Ft.

Az angol nyelvű kiadvány (Statistical Pocket-Book of Hungary, 2006) ára: 2700 Ft.